

вернасць на ўсё жыццё, закаханыя, пацалункі, вяселле, шчасце, рамантыка, сустрэча, пяшчота, мяккасць, прыгажосць, свабода, пошта, лёгкасць, маладосць, зуртаванасць, дапамога, надзея, мір, неба, белы колер, сіні колер, святло, увага.

На слова-стымул *ластаўка* – *весьлясць, цікаўнасць, клапатлівасць, элегантнасць, дабрабыт, прыгажосць, настойлівасць, балбатлівасць, шчырасць, сіла, руплівасць, працавітасць, лёгкасць, шчабятанне, адданасць, хуткасць, дождж, сяброўства, клопаты, свежасць жыцця, мошкі, лета, вясна, цяпло, гліна, хата, страх, гнездо.*

Літаратура

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / склад. Я. Рапановіч. – Мінск, 1974.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. М. Янкоўскі. – Мінск, 1992.
3. Выслоўі / склад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. М. Грынבלата; рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск, 1979.
4. *Гура, А. В.* Символика животных в славянской народной традиции / А. В. Гура. – М., 1997.
5. *Курий, С.* Как голубь и «пацифик» стали символами мира [Электронный ресурс] / С. Курий. – 2008. – Режим доступа: <http://shkolazhizni.ru>.
6. Описание символа (голубь) Академия Небополитики [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://www.argiere-garde.ru>.
7. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск, 1976.
8. *Садоўская, А. Л.* Фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам у беларускай мове: этналінгвістычны аспект: дыс. ... кандыдата філалагіч. навук: 10.02.01 / А. Л. Садоўская. – Мінск, 2002.
9. *Санько, З. Ф.* Малы руска-бел. слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Ф. Санько. – Мінск, 1991.
10. *Юссен, Б.* Траур как образ жизни: горлица как фигура земной церкви [Электронный ресурс] / Б. Юссен. – 2008. – Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru>.
11. Proverbia et dicta. Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / пад рэд. Н. А. Ганчаровай. – Мінск, 1993.

Н. Я. Пятрова

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ Ў ЛЕКСІЧНАЙ СТРУКТУРЫ МАСТАЦКАГА ІДЫЯЛЕКТУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ М. ЗАРЭЦКАГА)

Даследаванне мовы твораў таго ці іншага пісьменніка на сучасным этапе развіцця мовазнаўства вызначае ўвагу да асобы аўтара, яго індывідуальнага стылю, ідыялекту. У сучаснай філалогіі няма адзінага пункту гледжання на разуменне паняццяў ідыялект і ідыястыль, якія часам разглядаюцца як паралельныя тэрміны ў межах разнастайных накірункаў у вывучэнні мастацкага тэксту [1, с. 165; 2, с. 145; 3, с. 46]. Больш дакладныя значэнні гэтых паняццяў акрэсліла В.В. Ледзянёва, якая лічыць ідыялект сукупнасцю асаблівасцей, характэрных для маўлення таго ці іншага індывіда, а ідыястылем называе “індывідуальна ўстаноўленую моўнай асобай сістэму адносін да разнастайных спосабаў аўтарэпрэзентацыі

сродкамі ідыялекту, што праяўляецца ў выкарыстаных адзінак, форм, вобразных сродкаў у тэксе” [4, с. 40].

Такім чынам, нельга тлумачыць паняцці ідыястыль і ідыялект у адзінстве. Адносіны паміж імі можна ацаніць наступным чынам: маўленне (тэкст) / стыль маўлення (мова мастацкай літаратуры). Гэта значыць, каб зрабіць аналіз аўтарскага ідыястылю, які мае на ўвазе шматэтапнае даследаванне ў межах разнастайных лінгвістычных накірункаў, трэба спачатку вызначыць тыя сродкі і прыёмы пабудовы тэксту, якім аддае перавагу аўтар, паколькі “перавага – ключ да разумення спецыфікі фарміравання ідыястылю” [4, с. 38], што і знаходзіць сваё адлюстраванне ў структуры ідыялекту.

Структура мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага адрозніваецца лексічным і фразеалагічным багаццем. Моўны кантэкст беларускага пісьменніка мае ў складзе цікавыя, глыбокія па змесце, разнастайныя па структуры, прывабныя па гучанні фразеалагічныя адзінкі. У сістэме мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага зафіксаваны наступныя структурныя тыпы ўстойлівых элементаў:

1. Са структурай словазлучэння.

Мастацкі ідыялект Міхася Зарэцкага адметны перавагай дзеяслоўных фразеалагізмаў данай групы: “*Чака ўзрушылася, узялася на ногі*” [Ворагі: 1, с. 138]¹; “*Лясніцкі гатоў быў згарэць ад сораму*” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 224].

Шырока прадстаўлены ў структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага і назоўнікавыя фразеалагізмы са структурай словазлучэння: “*І я вось не ведаю, што мне рабіць, дзе шукаць яго ... Саламяная ўдава ... ха-ха!*” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 315]; “*...яму няўзмогу ўжо жыць так і працаваць, скрозь адчуваючы над сабой дамоклаў меч небяспекі*” [Вязьмо: 3, с. 190].

Сустракаюцца ў сістэме мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага прыметнікавыя, лічэбнікавыя фразеалагізмы, а таксама ўстойлівыя адзінкі са структурай прыслоўнага словазлучэння: “*Калі нарэшце Андрэй, збіты з панталыку гэтымі дзіўнымі распытваннямі, ... запытаў у яго, чаго ён хоча...*” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 181]; “*Гэта, брат, як дважды два...*” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 132]; “*... з усіх капытоў кідаецца ў зал, дзе, чуваць, ваюе з наравістымі грамадзянамі*” [Сымон Карызна: 3, с. 323].

Заўважаецца, што сярод фразеалагізмаў са структурай словазлучэння пераважаюць двух і трохкампанентныя адзінкі.

2. Са структурай сказа.

У структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага фразеалагізмы гэтай групы выкарыстоўваюцца ў наступных варыянтах:

¹ *Зарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск, 1989–1992. Цытаты падаюцца паводле гэтага выдання з пазначэннем назвы твора, тома і старонкі ў дужках.

• Фразеалагізмы са структурай двухсастаўнага развітага сказа: “*Але, не ўважаючы на гэта, нямала людскіх сэрцаў аблілося крывёй...*” [Крывічы: 4, с. 6]; “*Як пачула гэта Марылька, адразу быццам гара з плеч скінулася*” [На маладое: 1, с. 220].

• Са структурай безасабовага сказа: “*Ад яго звычайнае сарамлівасці не асталося і следу*” [Вязьмо: 3, с. 30]; “*Лясніцкаму не на сабе неяк стала*” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 154].

• Са структурай параўнальнага сказа: “*А ты толькі глядзіш на яе, як баран на новыя вароты*” [Віхор на балоце: 4, с. 166]; “*І Цішка біўся як рыба аб лёд*” [Цішка Бабыль: 1, с. 27].

• Са структурай даданага сказа месца: “*І пагоніць гэтых абшарпанцаў туды, куды Макара цялят не ганяў...*” [Белья ружы: 4, с. 257]; “*Я вам пакажу, дзе ракі зімуюць*” [Віхор на балоце: 4, с. 210].

• Са структурай уступальнага сказа: “*Ноч чорная, такая, як тады... Хоць вока выкалі...*” [Ворагі: 1, с. 146].

3. Са структурай спалучэння слоў:

• Са структурай параўнальнага зварота: “*Ён ледзь дацянуўся да ложка ... і адразу заснуў як забіты*” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 137]; “*Галілей закруціўся як ашпараны*” [Вязьмо: 3, с. 125].

• Са структурай бінарнага спалучэння з паўторным злучнікам ні: “*Не мог чалавек ні з таго ні з сяго набрахаць*” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 131].

• Трохкампанентныя фразеалагізмы са структурай “назоўнік + прыназоўнік + назоўнік”: “*І вось нарэшце адважыўся Галілей ... стаць адкрыта – твар у твар – перад людзьмі...*” [Вязьмо: 3, с. 192]; “*Так працавалі яны плячо ў плячо з разводкай Тацянай*” [Вязьмо: 3, с. 169].

Паводле свайго паходжання фразеалагізмы ў структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага таксама характарызуюцца разнастайнасцю. Так, асноўная колькасць устойлівых адзінак з’яўляюцца ўласнабеларускімі: “*Глядзі, сукін сын, толькі паткніся куды ў калгаснае – зрэжу на горкае яблыка*” [ЭСФ, с. 235; Петрык і Пятрусь: 1, с. 479]; “*Спіць мой Мяркуловіч, як пнянку прадаўшы*” [ЭСФ, с. 437; Віхор на балоце: 4, с. 193].

Многія фразеалагізмы ў творах Міхася Зарэцкага фіксуюцца як агульныя для ўсходнеславянскіх моў: “*Каму гэта, будучы, захочацца перціся на ражон!*” [ЭСФ, с. 212; Вязьмо: 3, с. 128]; “*А тады дабарэцца й да ўсяе машыны, перарабіць яе на свой капыл...*” [ЭСФ, с. 248; Бель: 1, с. 179]; “*Ты падліла б толькі масла ў агонь, і ўсё роўна было б тое самае...*” [ЭСФ, с. 282; Вязьмо: 3, с. 283]. Даволі шырока выкарыстоўваюцца ішсанамоўныя фразеалагізмы ў структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага. З рускай мовы: “*...а над галавой даўно ўжо вяжа кругі хітрая чайка – прыкінулася казанскай сіратой...*” [ЭСФ, с. 282; Сцежкі-дарожкі: 2, с. 172]; з украінскай мовы: “*Кінь ты ўжо бальшавікоў сваіх ... Носіцца з*

імі, як *дурань з торбай*” [ЭСФ, с. 426; Сцежкі-дарожкі: 2, с. 118]. У структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага сустракаюцца ўстойлівыя выразы, якія маюць сувязь са старажытнагрэчаскай гісторыяй: “...ён зразумеў, што далей так цягнуцца не можа, што яму няўзмогу ўжо жыць так ..., скрозь адчуваючы над сабой **дамоклаў меч** небяспекі” [ЭСФ, с. 111; Вязьмо: 3, с. 190]; “*Так, жыццё маё, як кажуць, **вісіць на валаску***” [ЭСФ, с. 74; 42 дакументы: 1, с. 284]. Фразеалагізмы *дамоклаў меч* і *вісець на валаску* з’яўляюцца калькамі з лацінскай мовы і ўзыходзяць да старажытнагрэчаскага падання пра цара Дыяніса і Дамокла.

У структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага шырока прадстаўлены калькі з нямецкай, французскай моў: “*І я вась не ведаю, што мне рабіць, дзе шукаць яго ... **Саламяная ўдава** ... ха-ха!*” [ЭСФ, с. 338; Сцежкі-дарожкі: 2, с. 315]; “...якім чынам, але мусіць развязацца яе цяжкая жыццёвая праблема, над якой і ён калісьці марна **ламаў галаву**” [ЭСФ, с. 209; Вязьмо: 3, с. 162]. Цікавым уяўляецца паходжанне фразеалагізма *саламяная ўдава*, які з’яўляецца калькай з нямецкай мовы. Гісторыя ўстойлівага выразу ўзыходзіць да сярэднявечавага звычайна пірынейскіх гарадоў, у якіх на галаву жанчыны, што мела пазашлюбнае дзіця, публічна надзвалі саламяны вянок.

Такім чынам, фразеалагічныя адзінкі ў структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага з’яўляюцца своеасаблівым сведчаннем народнасці і адначасова адлюстроўваюць чужыя народнаму ўяўленні, што падкрэслівае рознабаковасць таленту пісьменніка. Аб гэтым сведчыць і такі факт, што ў структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага пераплецены міжстылёвыя, кніжныя і размоўныя ўстойлівыя адзінкі.

Сярод функцыянальна замацаваных сустракаюцца кніжныя выразы: “...ён зразумеў, што далей так цягнуцца не можа, што яму няўзмогу ўжо жыць так ..., скрозь адчуваючы над сабой **дамоклаў меч** небяспекі” [Вязьмо: 3, с. 190]; “*І яму ўсё здаецца, што ён **Амерыкі адкрывае***” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 311]. Але ў структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага пераважаюць размоўныя фразеалагічныя адзінкі, і гэта натуральна, бо тэматыка твораў пісьменніка – вясковая, і ў аўтара ўзнікае неабходнасць насыціць мастацкі ідыялект рысамі жывой народнай мовы: “...адразу ўцямілі, на выразу твараў дазналіся, што **справа дрэнь**” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 141]; “*Галубок тупаў, круціўся і відочна цэліў **даць лататы** ад дзедавай ласкі*” [Пра дзеда Альпіна: 1, с. 456]. З’яўленне такіх элементаў у структуры ідыялекту Міхася Зарэцкага надае мастацкаму кантэксту своеасаблівае гучанне і каларыт.

Структура мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага адметна шырокім выкарыстаннем агульнаўжывальнай лексікі ў складзе ўстойлівых адзінак, але пісьменнік часта ўжывае такія фразеалагізмы ў змененым, абноўленым выглядзе, што адлюстроўвае аўтарскае непрыняцце аднастайнасці. Сярод структурна-семантычных прыёмаў змянення фразеалагізмаў у сістэме

мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага пашырана імкненне да зямяшчэння таго ці іншага кампанента ўстойлівай адзінкі іншым словам: “**Язычки чэшаце, костачкі добрых людзей перабіраеце, байкі складаеце ды на вецер пушчаеце...**” [Віхор на балоце: 4, с. 169]; “**Ці не воўк за гарой здох, што гэткае прыспела?**” [Вязьмо: 3, с. 27]; “**Кажуць, што клін выганяецца клінам**” [42 дакументы: т.1, с. 279].

Так, у фразеалагізме *клін выганяецца клінам* адбываецца замена лексемы *выбіваць* (у ФСБМ* фіксуецца ўстойлівая адзінка *выбіваць клін клінам* [ФСБМ, т. 1, с. 514]). Гэтая замена не ўплывае на значэнне фразеалагізма, а вядзе да новага экспрэсіўнага насычэння выразу. Гэта значыць, што Міхась Зарэцкі выкарыстоўвае такі прыём з мэтай узмацнення стылёвага аспекту выказвання, што добра заўважаецца ў прыкладзе *костачкі добрых людзей перабіраеце* (ФСБМ фіксуе фразеалагізм *перабіраць на костачках* [ФСБМ, т.2, с. 174]). Такая мадыфікацыя ўстойлівага элемента здольна яшчэ больш падкрэсліць дадатковае адценне неадабрэння, якое прыхавана ў змесце фразеалагізма.

Часам у выніку замены кампанента фразеалагізма словам, якое кантрастуе з ім, ствараецца камічны эфект. Так, у фразеалагізме *ці не воўк за гарой здох* пры выкарыстанні лексемы *гара* замест слова *лес* (ФСБМ падае ўстойлівую адзінку *воўк у лесе здох* [ФСБМ, т.1, с. 188]) яшчэ больш падкрэсліваецца неспадзяванасць, недарэчнасць сітуацыі, што дае магчымасць аўтару ўзмацніць эмацыянальна-экспрэсіўнае, іранічнае значэнне. Зразумела, што нестандартнасць устойлівых адзінак садзейнічае большай імпульсіўнасці іх успрымання, а таксама гэта дае магчымасць пісьменніку асвязаць кампанентны склад фразеалагізма і прыцягнуць увагу чытача.

Лексічнай структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага ўласціва ўскладненне фразеалагічных адзінак словамі свабоднага ўжывання: “... яму мала таго, што бачыць ён сам на свае ўласныя вочы ў Сіўцы...” [Вязьмо: 3, с. 121]; “**Ці не з глузду вы ўсе паз’ехалі?**” [На маладое: 1, с. 230]. Але ў большасці выпадкаў структурна-семантычныя змены формы ўстойлівых адзінак у сістэме аўтарскага ідыялекту датычаць змены парадку слоў фразеалагізма: “**Дык яна стаіць, як нежывая, утупілася, пачырванела – няма куды дзецца. Хоць ты воч пазычай у сабакі**” [Віхор на балоце: 4, с. 168]; “... і здаецца, што ўжо клінам сышоўся свет, што ўжо надыйшло рашучае і важнае...” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 65]. Так, ФСБМ падае наступныя фразеалагізмы: *у сабакі вочы пазычаць* [ФСБМ, т. 2, с. 134]; *свет клінам сышоўся* [ФСБМ, т. 2, с. 320]. Такое выкарыстанне ўстойлівых адзінак яшчэ больш актывізуе ўвагу чытача, якога пісьменнік прымушае задумацца над кантэкстам.

Дзейсны прыём мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага – выкарыстанне розных варыянтаў аднаго і таго ж устойлівага элемента, што прыводзіць да значнага пашырэння лексічнага значэння фразеалагізма:

“*Ат, усе вы на адзін капыл кроены*” [Віхор на балоце: 4, с. 177]; “*А тады дабярэцца й да ўсяе машыны, пераробіць яе на свой капыл...*” [Бель: 1, с. 179]; “*Ні беднякоў не глядзяць ужо, ні кулакоў – усе пад адзін капыл пайшлі, усім роўная ласка*” [Сымон Карызна: 3, с. 331–332].

Наўнасьць варыянтнасьці фразеалагізмаў у сістэме мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага тлумачыцца імкненьнем пісьменніка не паўтараць самога сябе, каб пазбегнуць моўнай аднастайнасьці пры шматразовым увядзеньні аднаго і таго ж устойлівага элемента. Такімі ж мэтамі абумоўлена і сінанімічнае фраземаўжываньне ў лексічнай структуры ідыялекту Міхася Зарэцкага: “*І яшчэ ў такія цьмяныя дні чалавек добра прымячае другога чалавека, нібы бачыць яго адзін на адзін у сваёй хаце...*” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 137]; “*Яны сутыкнуліся твар у твар...*” [Вязьмо: 3, с. 170]; “*Мне тарпілася было на якую гадзіну астацца з ім вока на вока...*” [Лісты ад знаёмага: 4, с. 96]. Існаваньне сінанімічных радоў у структуры мастацкага ідыялекту дазваляе пісьменніку са стылістычнай дакладнасьцю выразіць тую ці іншую думку, назваць тую ці іншую з’яву.

У сістэме ідыялекту Міхася Зарэцкага сустракаюцца выпадкі антанімічнага выкарыстаньня ўстойлівых адзінак: “*Ці блізка свет? Гэта ж пакуль дацягнулася...*” [На маладое: 1, с. 212]; “*Сем год таму сагнаў мяне ў далёкі свет, сагнаў на пэўную пагібель...*” [Белыя ружы: 4, с. 231].

Тыповай асаблівасьцю мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага з’яўляецца выкарыстаньне фразеалагізмаў, пабудаваных на таўталогіі, пры дапамозе якой устойлівыя адзінкі выражаюць значэньне імгненнасьці. У лексічнай структуры ідыялекту Міхася Зарэцкага зафіксаваны такія значэньні таўталагічнага фраземаўжываньня, як блізкасьць: “*І яшчэ ў такія цьмяныя дні чалавек добра прымячае другога чалавека, нібы бачыць яго адзін на адзін у сваёй хаце...*” [Сцежкі-дарожкі; 2, с. 137]; працягласць і паступовасць дзеяньня: “*Так, гэта сапраўды Новая Зямля, якую мы адкрываем крок за крокам...*” [Падарожжа на новую зямлю; 4, с. 73]; дакладнасьць: “*Там ім слова ў слова пераказалі тое самае, што і сказаў Карла...*” [Сцежкі-дарожкі; 2, с. 142]. Такія фразеалагізмы арганічна ўліваюцца ў моўную структуру твораў Міхася Зарэцкага, бо выкарыстаньне такіх элементаў натуральна.

Лексічная структура мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага адметна выкарыстаньнем фразеалагізмаў побач з параўнальнымі зваротамі, якія “ажыўляюць семантычны вобраз, прыхаваны ў фразеалагічнай адзінцы” [5, с. 145]: “*А няхай яны з глузду з’едуць, трэба яны тут, як у кажуху дзірка*” [Белыя ружы; 4, с. 242]; “*... а то дык жывеш вось, як вольная птушка, водзіш за нос сівецкіх мужчын*” [Вязьмо: 3, с. 58]. Так, параўнаньне як вольная птушка характарызуе гераіню жанчынай ветранай, несур’ёзнай, якая не гатова да адказных стасункаў з мужчынамі. Адначасова гэты зварот удакладняе сэнс фразеалагізма *водзіць за нос*, які ў ФСБМ фіксуецца ў значэньні ‘ашукваць’ [ФСБМ, т. 1, с. 46]. Зразумела, што данае

тлумачэнне фразеалагічнай адзінкі даволі шырокае, так як ‘уводзіць у зман’ можна ў розных сітуацыях, з розным намерам, таму ў межах кантэксту менавіта параўнанне дапамагло пісьменніку пашырыць семантычныя межы ўстойлівай адзінкі, а таксама ўзмацніць вобразнасць і экспрэсіўнасць выказвання, што дазваляе пагадзіцца з І. Лепешавым, які называе параўнальны зварот, ужыты побач з фразеалагізмам, яго “стылістычным актуалізатарам” [5, с. 145].

Звяртае на сябе ўвагу прыём паралельнага ўжывання фразеалагізма і свабоднага словазлучэння, які ў лекіснай структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага даволі значны ў колькасных адносінах. У такім выпадку ўстойлівая адзінка ўступае ў аднародныя сінтаксічныя сувязі з пераменным словазлучэннем: *“Добры майстар возьме і адным махам – без аніякага жалю разаб’е ці разламае тую рэч і зробіць гэта з большай рашучасцю ... менавіта таму, што гэта ягоная рэч...”* [Вязьмо: 3, с. 192]; *“... цягаюцца без аніякае мэты, напрамку – так, куды вочы глядзяць”* [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 58]. У адностраваных прыкладах фразеалагізмы размяшчаюцца за сэнсава блізкімі, сінанімічнымі спалучэннямі, дапаўняюць выказванне дадатковым семантычным адценнем, а таксама выконваюць функцыю стварэння градацыі, выступаюць як трапная моўная дэталі кантэксту [5, с. 99].

Такім чынам, выкарыстанне фразеалагізмаў у структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага характарызуецца выразным стылістычным эфектам. Пісьменнік аперыруе разнастайнымі прыёмамі фразеаўжывання, што яскрава ажыўляе мастацкі кантэкст.

Вынаходлівае выкарыстанне ўстойлівых адзінак у ідыялекце Міхася Зарэцкага абумоўлівае іх функцыянальную значнасць у аўтарскім кантэксце. У структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага найбольш яскрава праяўляюцца наступныя функцыі фразеалагізмаў:

1) **Функцыя стварэння вобразнасці**, у межах якой вобразная аснова фразеалагізма заснавана на метафарызацыі ці параўнанні. Так, мастацкі ідыялект Міхася Зарэцкага адметны частотным выкарыстаннем фразеалагізмаў, якія ўзніклі шляхам пераносу назвы з адной з’явы на другую на аснове падабенства паміж імі. Такія ўстойлівыя адзінкі ўспрымаюцца як метафары. Большасць метафарычных фразеалагізмаў у структуры ідыялекту пісьменніка з’яўляюцца дзеяслоўнымі: *“Быў яшчэ адзін чалавек, які ледзь стрымліваў ў сабе настойнае жаданне ... ў гарчай шчырай размове адкрыць яму вочы”* [Вязьмо: 3, с. 177]; *“Што, змоўж, нос навесіў?”* [У Саўках: 1, с. 30]; *“Пакаціліся ўсе са смеху, калі пачулі яго нецярплівы крок...”* [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 175].

Функцыянуюць у структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага і параўнальныя фразеалагізмы. Часта такія адзінкі дапамагаюць аўтару больш дакладна акрэсліць сваіх герояў з боку знешняга выгляду, манеры гаварыць, адностроўваюць іх унутраны стан: *“Вунь яны стаяць, маўчаць*

як вады набраўшы” [Сымон Карызна: 3, с. 321]; *“Давай хутчэй, бо я галодны як воўк”* [Сцежкі-дарожкі; 2, с. 219]; *“І Цішка біўся як рыба аб лёд”* [Цішка Баббель: 1, с. 27]. Наяўнасць такіх элементаў у структуры ідыялекту – сведчанне добрага моўнага густу пісьменніка.

2) *Эмацыянальна-экспрэсіўная функцыя фразеалагізмаў*, рэалізацыя якой у межах мастацкага кантэксту Міхася Зарэцкага замацоўвае за ўстойлівымі адзінкамі наступныя дадатковыя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні: адабрэння: *“Прыйдзеца нам, Сымонка, з табой бадай што ўвесь свет перавярнуць”* [Вязьмо: 3, с. 11]; *“Ты за мной як за каменнай сцяной”* [Вязьмо: 3, с. 52]; неадабрэння: *“Бабы языкі точаць”* [Гануля: 1, с. 158]; *“Ці не з глузду вы ўсе паз’ехалі?”* [На маладое: 1, с. 230]; *“Носіцца з імі, як дурань з торбай”* [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 118]; жартаўлівасці: *“А няхай яны з глузду з’едуць, трэба яны тут, як у кажуху дзірка”* [Белья ружы: 4, с. 242]; *“Хоць ты воч пазычай у сабакі”* [Віхор на балоце: 4, с. 168]; *“А калі мужыку, дык фігу з маслам”* [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 115]; іроніі: *“Захацелася паглядзець, як тут розная погань пяткі падмазвае, ды падштурхнуць каторага...”* [Белья ружы: 4, с. 218].

3) *Характарыстычная функцыя фразеалагізмаў*, якая з’яўляецца ў структуры мастацкага ідыялекту пісьменніка даволі яркавай: *“Маленькая істэрычная мяшчанка – багамольная і дабрачынная – з пенай на вуснах ляля хлопцаў...”* [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 61]; *“Халіма смела наругаўся шпігу, а той аж зелянеў ад злосці”* [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 61]; *“Ён ... адразу заснуў як забіты”* [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 137]; *“Ляніцкаму не па сабе неяк стала”* [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 154].

Найбольш паказальнымі ў адлюстраванні характарыстычнай функцыі з’яўляюцца саматычныя фразеалагізмы, якія перадаюць асаблівасці знешняга выгляду, хады, жэстаў персанажаў. У той жа час, пры дапамозе вобразнасці і эмацыянальнасці, такія фразеалагічныя адзінкі здольны перадаваць унутраны душэўны стан, перажыванні герояў твораў Міхася Зарэцкага: *“Галілеева суханькая галава проста траішчыць ад турботных думак”* [Вязьмо: 3, с. 24]; *“І вясёлая Аўгінька гатова ўжо з радасці пабегчы ўслед за Віктарам, але парой сунімаецца: адразу кінецца ў вочы”* [Вязьмо: 3, с. 28].

Але не толькі саматычныя фразеалагізмы выконваюць характарыстычную функцыю ў структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага. Заўважаецца, што большасць устойлівых элементаў у межах данай функцыі дапамагаюць пісьменніку адлюстраваць унутраны стан чалавека: *“Чыстыя, як крыталы, вочы не манілі, яна не грала камеды”* [Вязьмо: 3, с. 137]; *“... хочацца, як той казаў, выліць каму-небудзь сваю душу...”* [42 дакументы: 1, с. 278].

Даволі яркая атрымліваецца ў пісьменніка падкрэсліць адмоўныя рысы ў паводзінах людзей пры дапамозе ўстойлівых адзінак, напрыклад злосць: *“Маленькая істэрычная мяшчанка – багамольная і дабрачынная –*

з пеняй на вуснах лаяла хлопцаў...” [Сцежкі-дарожкі: 2, с. 61]; балтліваць: “*Га-а-а, сарокі-шчабятухі! Язычкі чэшаце, костачкі добрых людзей перабіраеце...*” [Віхор на балоце: 4, с. 169]; хітрасць: “... а то дык жывеш вось, як вольная птушка, **водзіш за нос сівецкіх мужчын**” [Вязьмо: 3, с. 58]; ляноту: “... яны адно глядзяць, каб як лучыць **на лёгкі хлеб**” [Вязьмо: 3, с. 115]; трусасць: “*Напэўна, ужо ён абрабіў усё дзела гладка і **схаваў канцы ў ваду***” [Ноччу: 1, с. 94]; гатоўнасць дагаджаць: “*Захацелася паглядзець, як тут розная погань **пяткі падмазвае**, ды падштурхнуць каторага...*” [Белья ружы: 4, с. 218].

Аналіз фразеалагічнага матэрыялу ў структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага дае агульнае ўражанне аб частотнасці выкарыстання фразеалагізмаў, сярод якіх найбольш пашыраны элементы з дадатковым адценнем неадабрэння, што абумоўлена тэматыкай твораў Міхася Зарэцкага, бо падзеі, якія разгортваліся ў час калектывізацыі, маглі вылікаць ў грамадства толькі пачуцці засяярогі, страху, заклапочанасці. Аўтар, добра разумеючы ўсе памылкі “калектывізнага будаўніцтва”, не мог выказаць літаральна сваё рэальнае стаўленне да падзей 20-30-ых гадоў, таму ва ўскосным адлюстраванні аўтарскай пазіцыі пісьменніку дапамагла мова: “*Я вам за тры дні ўвесь сельсавет ў калгас увапхну. **Пішчом будуць лезці, а не то што...***” [Сымон Карызна: 3, с. 332]; “*Ні беднякоў не глядзяць ужо, ні кулакоў – усе **пад адзін капыл пайшлі, усім роўная ласка...***” [Сымон Карызна: 3, с. 331–332]. Такое фраземаўжыванне дазваляе вылучыць у межах мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага функцыю стварэння сюжэтнай асновы твора, а гэта значыць, што пісьменнік з вялікай адказнасцю ўводзіць фразеалагізмы ў мастацкі кантэкст, дзякуючы чаму аўтар здольны рэальна адлюстравать жыццё свайго часу.

Такім чынам, Міхась Зарэцкі выкарыстоўвае фразеалагізмы рознага характару. Пісьменнік адшуквае разнастайныя прыёмы ўвядзення ўстойлівых адзінак у мову сваіх твораў, кожная фразеалагічная адзінка амаль не ўжываецца двойчы. Нягледзячы на эканомнае выкарыстанне ўстойлівых элементаў у лексічнай структуры мастацкага ідыялекту Міхася Зарэцкага, гэтыя адзінкі з’яўляюцца змястоўнымі выразамі, якія надаюць непаўторны, адметны каларыт творам пісьменніка. Гэта значыць, арыентуючыся на народную мову, Міхась Зарэцкі выкарыстоўвае фразеалагізмы як ярскія мастацкі сродак, што дазваляе дасягнуць важнейшых эстэтычных задач, якія пастаўлены перад кожным пісьменнікам.

Літаратура

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 2004.
2. Которова, М. П. Идиостиль / М. П. Которова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М., 2003. – 696 с.
3. Исаев, М. М. Словарь этнолингвистических понятий и терминов / М. М. Исаев. – Москва: Флинта: Наука, 2002. – 200 с.
4. Леденёва, В. В. Идиостиль (к уточнению понятия) / В. В. Леденёва // Филологические науки. – 2001. – № 3. – С. 36–41.

5. Лепешаў, І. Проблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы / І. Лепешаў. – Мінск, 1984. – 284 с.

Спіс прынятых скарачэнняў

1. ЭСФ: Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск, 2004. – 448 с.

2. ФСБМ: Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск, 1993. – Т. 2.

І. І. Савіцкая

ПСИХОЛАГА-ПЕДАГАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ ПРАФЕСІЙНАЙ МАТЫВАЦЫИ СТУДЭНТАЎ-ФІЛОЛАГАЎ

1. Усведамленне студэнтам сябе як будучага спецыяліста з’яўляецца адной з умоў прафесіяналізацыі яго асобы, фарміравання прафесійна значных якасцей, адказнага стаўлення да будучай дзейнасці. Псіхалага-педагагічнымі ўмовамі фарміравання гэтых якасцяў з’яўляюцца: “умцаванне прафесійнай матывацыі; наяўнасць сучаснай мадэлі прафесіі ў свядомасці студэнта; унутранае прыняцце патрабаванняў прафесіі; адэкватная самаацэнка сваіх асобных якасцяў, магчымасцей, здольнасцей, станаўчае стаўленне да сябе як да суб’екта – будучага прафесіянала; авалодванне вербальнымі і невербальнымі сродкамі зносін; назапашванне вопыту выканання прафесійных задач” [Дьяченко, Кандыбович 2001, с. 297].

Як бачым, адной з асноўных умоў фарміравання і станаўлення прафесійнай самасвядомасці з’яўляецца ўмова развітай прафесійнай матывацыі ў матывацыйнай структуры асобы студэнта. Да матывацыйнай сферы асобы адносіцца сістэма першасных крыніц актыўнасці асобы – патрэб – і другасных маральна-псіхалагічных утварэнняў, якія развіваюцца ў працэсе станаўлення асобы, – матываў, устаноў, каштоўнасцяў, інтарэсаў, ідэалаў, накіраванасці і інш. [Кулагин 1984, с. 167]. Матывы чалавека з’яўляюцца найбольш дынамічным бокам яго асобы, залежаць ад мэтай дзейнасці, сітуацыі, дамінуючых патрэб чалавека. Адна і тая ж патрэба можа праяўляцца праз розныя матывы, а адзін і той жа матыв – адлюстроўваць розныя патрэбы: “Падобна да таго, як мэты задавальнення патрэб могуць дасягацца розным шляхам, так і адзін і той жа матыв можа пабуджаць розныя віды дзейнасці” [Орлов, Творогова, Шкуркин 1988, с. 12].

Можна ўказаць на некалькі груп матываў дзейнасці:

1) Матывы, якія вызначаюцца асаблівасцямі самой асобы, яе палітычнымі, маральнымі і эстэтычнымі патрэбамі і ідэаламі, агульным стаўленнем да людзей, працы, напрыклад, пачуццё адказнасці.

2) Матывы, якія спараджаюцца характарам сітуацыі, яе складанасцю, дынамічнасцю і г.д., напрыклад, усведамленне неабходнасці ініцыятыўных і смелых паводзін.